

**СКЛАДНОПІДРЯДНІ
БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ
З ПРИСЛІВНИМИ ТА
ДЕТЕРМІНАНТНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ
В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті розглянуто закономірності вияву підрядного зв'язку, простежено тенденції реалізації обов'язковості / необов'язковості залежного компонента та передбачуваності / непередбачуваності його синтаксичної форми в текстах нормативно-правових актів. Проаналізовано специфіку використання складнопідрядних багатоконпонентних речень із прислівним та детермінантним зв'язком в офіційно-діловому стилі.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль; предикативний компонент; прислівний та детермінантний синтаксичний зв'язки; семантико-синтаксичні відношення.

В статье рассмотрены закономерности проявления подчинительной связи, прослежены тенденции реализации обязательности / необязательности зависимого компонента и предвиденности / непредвиденности его синтаксической формы в текстах нормативно-правовых актов. Проанализирована специфика использования сложноподчиненных многокомпонентных предложений с присловной и детерминантной связью в официально-деловом стиле.

Ключевые слова: официально-деловой стиль; предикативный компонент; присловная и детерминантная синтаксическая связь; семантико-синтаксические отношения.

The article deals with the expression patterns of subordinate connection, implementation trends of obligation / optionality of dependent component and predictability / unpredictability of its syntactic form in the texts of regulatory and legal acts. It also considers the usage peculiarity of complex subordinate multi-compound sentences with adverbial and determinant connection in formal style.

Complex sentences are mostly analyzed in speech and fiction but our attention is drawn to the use of complex multi-compound syntactical constructions with subordinate relation in regulatory and legal texts.

The inquisition purpose is to reveal the specifics of using complex sentences

with several subordinate predicative components in regulatory legal acts. The research objectives are to describe structural and semantic peculiarities of complex subordinate multi-compound constructions in legal texts which will distinguish complex subordinate sentences with predictable and unpredictable syntactic relations between main and dependent clauses and describe their functions.

In the analysis it was found that in the texts of regulatory and legal acts different types of complex syntactic formations are used. Among multi-compound complex subordinate structures in formal style the structures with a superordinate and two or more dependent clauses are implemented. The texts of regulatory and legal acts prevail constructions with subordinating predictable (adverbial) syntactic relation due to successive usage of active lexical unit valence and nouns as clue words. Unpredictable syntactical relation in formal style language is widely carried out in two-component complex subordinate sentences.

Determinant syntactic relation in a complex sentence is aimed at structural dependence of subordinate part modifying its content and outlining its implicational semantics. For multi- complex subordinate sentences the combination of adverbial and determinant syntactic connections is peculiar.

All things considered above suggest that the usage of complex subordinate multi-compound sentences with adverbial syntactic relation in the texts of regulations and legal acts allows forming an utterance briefly, compactly, clearly that facilitates its perception of the reader, meeting the basic requirements of official style in general.

Study stylistic origin of complex subordinate multi-component sentences is only the beginning of the structural and semantic properties and the function research of complex subordinate structures in pedantic styles of the contemporary Ukrainian literary language.

Key words: formal style; predicative component; adverbial and determinant connection; semantic-syntactic relations.

Проблема вивчення складних синтаксичних конструкцій в українській лінгвістиці є однією з найактуальніших. Сучасні синтаксисти по-різному визначають природу складних речень, вивчаючи їх з тієї чи тієї позиції, надаючи більшої ваги чи то структурі, чи то семантиці, чи то стилістичному використанню цієї одиниці (І. Вихованець [4], Д. Баранник [1], К. Городенська [4], С. Дорошенко [5], А. Загнітко [6], Н. Гуйванюк [10], М. Кобилянська [10], І. Попова [9], В. Русанівський [4], І. Слинько [10], К. Шульжук [12]). Складні речення аналізують здебільшого в усному мовленні та художніх творах, нашу ж увагу привертає використання складних багатокomпонентних синтаксичних конструкцій у текстах нормативно-правових актів.

Мета наукової розвідки – розкрити специфіку використання складних речень з кількома підрядними предикативними компонентами в офіційно-діловому мовленні. Завдання дослідження – описати структурні й семантичні особливості складнопідрядних багатоконпонентних речень у нормативно-правових текстах, що вможлиблює розрізнення складнопідрядних речень з передбачуваним і непередбачуваним синтаксичним зв'язком між головною й підрядними частинами, описати їхні функції. Фактичний матеріал для аналізу було дібрано з таких нормативно-правових актів, як-от: Конституція України, закони України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств тощо.

У текстах нормативно-правових актів використано різні типи складних синтаксичних утворень. Серед багатоконпонентних складнопідрядних конструкцій у офіційно-діловому мовленні натрапляємо на такі побудови, у складі яких є головне речення й два або понад підрядних.

Складні речення з передбачуваним синтаксичним зв'язком, де наявність підрядної частини чітко окреслена семантикою опорного слова, переважно представлені конструкціями з послідовною підрядністю : *Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний сприяти працівникові в одержанні документів, які підтверджують стаж його роботи, що передував влаштуванню на це підприємство* (5, с. 11). У таких реченнях, як зазначає А. Загнітко, реалізація підрядної частини зумовлена особливістю семантики опорного слова головної частини, і поза її реалізацією головна частина втрачає свою семантичну достатність і завершеність [6, с. 400].

Складнопідрядні речення із прислівними підрядними частинами зазвичай репрезентовані конструкціями з однорідною супідрядністю: *Публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної*

інформації, визначених цим Законом термін (2, с. 1) – однофункційність підрядних сприяє їх кращому запам'ятовуванню, що дає змогу будувати ці структури з багатьох частин. Однак, зауважує К. Шульжук, те, що всі підрядні одного виду, служить також серйозним чинником обмеження розгортання таких конструкцій, оскільки в більшості випадків для характеристики головної частини чи якогось іншого її члена з одного боку достатньо двох-чотирьох підрядних [12, с. 53].

Серед складнопідрядних речень із прислівним зв'язком трапляються в аналізованому матеріалі й приклади багатокomпонентних утворень з різночленною супідрядністю: *На кожну посадову особу, яка підлягає атестації, складається службова характеристика, що підписується керівником відділу, управління та іншого виконавчого органу, у якому вона працює, і подається до комісії не пізніше ніж за тиждень до проведення атестації [6, с. 3]* – основною їх функцією є поширення змісту головної частини додатковими смислами. Саме складнопідрядні багатокomпонентні речення із прислівними підрядними частинами й переважають в аналізованих текстах.

Ураховуючи особливості синтаксичного зв'язку між компонентами й з'ясувавши семантику підрядних частин у складнопідрядному реченні, І. Вихованець пропонує поділити весь загал складнопідрядних речень на два типи: 1) складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами (з передбачуваним синтаксичним зв'язком); 2) складнопідрядні речення з детермінантними частинами (з непередбачуваним синтаксичним зв'язком) [3].

Під детермінантним треба тлумачити «такий підрядний синтаксичний зв'язок, при якому головна і залежна частини перебувають у вільному необов'язковому і непередбачуваному смислового співвідношенні, при цьому підрядна частина стосується змісту всієї головної предикативної частини, а не окремої її частини» [6, с. 402].

Розмежують різні підтипи детермінантних речень: детермінантні зумовленості, темпоральності, порівняльні,

відповідності тощо. Найуживанішими серед проаналізованих складнопідрядних утворень є синтаксичні конструкції з детермінантними реченнями зумовленості, зокрема з підрядними умови, що пояснюється вимогами стилю. Інші підтипи детермінантних речень загалом не характерні для офіційно-ділового мовлення. Власне детермінантні речення в нормативно-правових актах зазвичай зреалізовано двокомпонентними утвореннями: *Якщо трудова книжка (вкладиш до неї) стала непридатною (обгоріла, розірвана, забруднена і т. ін.), то власник або уповноважений ним орган за останнім місцем роботи видає працівнику дублікат трудової книжки (вкладиш до неї)* (5, с. 11).

Як наголошує А. Загнітко, детермінантний синтаксичний зв'язок у складному реченні спрямований на структурне узалежнення підрядної частини, забезпечуючи модифікацію її змісту та окреслюючи цільову, допустову, причинову, умовну, допустову, наслідкову семантику [6, с. 411].

Для складнопідрядних речень з послідовною підрядністю характерним може бути поєднання прислівних та детермінантних синтаксичних зв'язків: *Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше* (2, с. 3) – від абсолютно незалежного головного речення *Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації* залежить підрядне умови (детермінантний зв'язок), що підпорядковує своєю чергою підрядне означальне; характерною особливістю цих речень є те, що в них лише перша частина перебуває в детермінантному зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному відношенні головною частиною, друге і наступні підрядні предикативні компоненти залежать уже не від головного, а від попереднього підрядного (прислівні зв'язки).

Поєднання прислівних і детермінантних синтаксичних зв'язків простежуємо й у конструкціях з неоднорідною супідрядністю. Як і в реченнях з послідовною підрядністю, у цих утвореннях підрядні також залежать від головного речення, однак

цей зв'язок інший. Беручи до уваги семантичні відношення між підрядними та головними частинами, засоби зв'язку між компонентами, можна стверджувати, що в аналізованому текстовому масиві найпродуктивніше використовують синтаксичні утворення, у яких одне підрядне речення тяжіє до всього змісту головного речення, а друге підрядне – пояснює певну лексему в головному: *У разі виявлення неправильного або неточного запису відомостей про роботу, переведення, а також про нагородження та заохочення тощо, виправлення виконується власником або уповноваженим ним органом, де було зроблено відповідний запис* (5, с. 4) – головне речення виправлення виконується власником або уповноваженим ним органом поєднано детермінантним зв'язком з підрядним умови *у разі виявлення неправильного або неточного запису відомостей про роботу, переведення, а також про нагородження та заохочення тощо* та прислівним зв'язком з підрядним означальним – *де було зроблено відповідний запис*; *Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений* (2, с. 3). Факт такої підрядності свідчить про взаємозв'язок між явищами, отже постає потреба деталізації змісту головного речення, що й зумовлює використання не простих, а розгорнутих складних синтаксичних побудов. Окремі члени головної частини аналізованого складнопідрядного речення мають різні ступені змістового завершення щодо підрядного компонента, тому підрядні частини несуть не однакове синтаксичне навантаження.

У процесі аналізу було встановлено, що в текстах нормативно-правових актів переважають конструкції з підрядним передбачуваним (прислівним) синтаксичним зв'язком, що зумовлено послідовним уживанням лексем активної валентності, іменників як опорних слів.

Непередбачуваний синтаксичний зв'язок в офіційно-діловому мовленні зазвичай реалізується у двоконпонентних складнопідрядних реченнях. Детермінантний синтаксичний зв'язок у складному реченні спрямований на структурне

узалежнення підрядної частини, модифікуючи її зміст та окреслюючи переважно умовну семантику. Для багатокomпонентних складнопідрядних речень характерним є поєднання прислівних та детермінантних синтаксичних зв'язків.

Бібліографічні посилання

1. **Баранник Д. Х.** Мова права як окремий функціональний стиль / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 8–17.
2. **Беляєва Т. В.** Особливості реалізації умовних відношень в офіційно-діловому стилі української мови / Т. В. Беляєва // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2005. – Вип. 11. – Т. 1. – С. 48–52.
3. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. **Вихованець І. Р.** Формально-граматична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський // Семантико-синтаксична структура речення. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 6–24.
5. **Дорошенко С. І.** Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1980. – 150 с.
6. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови : синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. **Золотова Г. А.** Очерк функціонального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
8. **Кулик Б. М.** Курс сучасної української мови. Синтаксис : в 2 ч. / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1961. – Ч. 2. – 286 с.
9. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
10. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

11. **Сучасна українська мова** / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
12. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

Список джерел фактичного матеріалу

1. **Закон** України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97>.
2. **Закон** України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>.
3. **Закон** України від 17 листопада 2011 року №4061-VI «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.
4. **Конституція** України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>.
5. **Наказ** Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0110-93>.
6. **Постанова** Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 року №1440 «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2001-п>.